

УДК 328.123(477)

Левченко Ф.О., Миколаївська державна обласна адміністрація

Політична опозиція в умовах перехідного періоду

Автор у статті аналізує прояв, твердження, розвиток і діяльність політичної опозиції в Україні в умовах перехідного періоду. Відзначається недостатність уваги до цієї проблеми в українській політичній науці, багата практика опозиційної діяльності.

The writer of the article analyzes (analyses) a development, statement (confirmation), development and activity of political opposition in Ukraine in conditions of a transition period. The failure of attention to this problem in the Ukrainian political science, rich practice of opposition activity is marked.

Левченко Федір Олександрович. Закінчив Одеський національний університет ім. І.І. Мечникова, факультет політології. Начальник відділу по роботі з об'єднаннями громадян управління з питань внутрішньої політики Миколаївської облдержадміністрації. Наукові інтереси торкаються проблем трансформації політичних систем у перехідних суспільствах.

Останні десятиріччя докорінних змін в Україні позначені виходом на суспільну арену політичної опозиції та нових політиків.

Оскільки політична опозиція все голосніше домагається більшого впливу на суспільний розвиток, на економіку, політику, культуру в державі, вперше в нашій спільній історії прагнуть законодавчо закріпити роль і місце опозиції, її “правила гри” в суспільно-політичному спектрі.

У недавньому минулому в колишньому СРСР, особливо в кращі періоди його успішного зростання, міжнародної злагоди, не було системної опозиції. Опозиціонери, як правило, потрапляли під пильні очі органів державної безпеки і в разі реальних дій по пропаганді опозиційних настроїв, а тим більше по створенню антирадянських угруповань, їх організатори й активісти потрапляли в табори Мордовії чи Пермі. Суспільно-політичний устрій і повсякденна громадська реальність характеризувались пануванням одноманітної політичної системи та єдиної ідеології. Це продовжувало застій, відсутність конкуренції ідей і позицій, а відтак – відставання і шлях до занепаду.

Все ж у реальній суспільній практиці відсутність, а то й розбіжність інтересів різних соціальних верств та груп, навіть прояви опозиційності (в 70-80-х роках – “дисидентство”) в колишньому СРСР, у т.ч. в Україні, не зникали ніколи. Поява в другій половині 90-х років “перебудови”, розвиток і зміцнення політичної опозиції, помітне зниження економічних показників, буржуазне переродження частини партійно-радянської еліти призвели до втрати КПРС свого становища правлячої партії, “станового хребта” радянського суспільства, до розвалу СРСР, краху тоталітарної системи і переходу до пострадянського періоду розвитку, ринкових реформ, багатопартійності і просуванню по шляху до капіталізму.

На початку 90-х років до влади майже на всьому пострадянському просторі прийшла демократична антикомуністична опозиція.

З переходом політичної влади і важелів управління економікою до недавньої демократичної, антикомуністичної опозиції, в Україні виникла нова, цього разу “ліва”, або, як її охрестила преса, “комуно-соціалістична” опозиція. Нова політична опозиція спирається на ліві політичні партії, їх фракції в парламенті, на ліву пресу, маси робітників, селян, частину патріотичної інтелігенції та військових пенсіонерів.

В той же час з’являється і опозиція в середовищі національно-демократичних сил.

Україна болісно переживала перехідний період. “Процес утвердження демократичних перетворень в Україні проходить в умовах гострого протистояння політичних поглядів”, – такий висновок робить Президент України Л.Д. Кучма [1].

На думку фахівців-політологів, соціологів, зокрема відомих науковців В. Кременя, Е. Базовкіна, М. Міщенко, В. Небоженка, П. Сеніка та інших, існує два головні напрямки змін у нашій державі:

- *перший* – перехід України від стану одного з регіонів наддержави до самостійної держави;
- *другий* – від авторитарно-бюрократичної системи до нової моделі суспільного розвитку, головними характеристиками якої повинні стати змішана економіка, політичний плюралізм, громадянське суспільство, дотримання прав і свобод особистості [2].

Політичні партії і суспільні об’єднання, намагаючись залучити на свій бік більшу кількість людей, не зупиняються ні перед якими засобами. Використовують саме засоби різноманітних політичних впливів і маніпуляцій на масову свідомість, а знаряддям цього маніпулювання є ЗМІ як сполучна ланка об’єкта і суб’єкта маніпуляції.

І. Основні етапи становлення політичної опозиції в історії України: історична ретроспектива (VIII ст. – 70-ті роки XX ст.)

Зважаючи на тривале напівколоніальне та колоніальне становище України в XVIII-XIX ст., а також на те, що опозиційний рух в Україні був переважно національно-визвольним, можна виділити чотири основні етапи становлення опозиції в Україні:

Перший етап припадає на першу половину XVIII ст., коли в Російській імперії утворювались таємні товариства, що ставили за мету повалення самодержавства та встановлення конституційного правління. Це були товариства “Союз порятунку”, “Товариство об’єднаних слов’ян”, які мали своїх прихильників на території України. Діяло також таємне товариство з українських дворян на чолі з В. Лукашевичем, предводителем полтавського дворянства, яке відстоювало ідею відновлення української автономії.

Але першою українською політичною організацією опозиційного спрямування було “Кирило-Мефодіївське товариство”, яке склада-

лося з молодих представників української інтелігенції. Члени товариства, погоджуючись щодо загальних засад, розходилися в питанні, що вважати першочерговим і найголовнішим: чи то єдність і братерство слов'ян, чи соціальне та національне визволення українців, чи важливість розвитку української культури.

Значення “Кирило-Мефодіївського товариства” важливе з кількох міркувань. На думку О. Субтельного, “воно явило собою першу, хоч і невдалу, спробу інтелігенції перейти від культурницького до політичного етапу національного розвитку; воно привернуло увагу царського уряду до потенційної небезпеки зростаючої національної свідомості українців” [3].

Другий етап опозиційного руху припадає на поширення в Україні соціалістичних ідей і виникнення та розвитку політичних партій. Цей етап бере свій початок від виходу на суспільно-політичну арену М. Драгоманова, І. Франка, М. Павлика і зародження українського соціалізму та багатопартійності. Українці, аналогічно росіянам та іншим народам імперії, також поринули в політичну боротьбу, що характеризувала 90-ті роки XVIII ст. та початок XIX ст. Ці “нові українці” були переважно студентами, які ставали до активної опозиції царизму. Першу політичну партію створила в м. Харкові група студентів 11 лютого 1900 р. Це була Українська революційна партія (РУП). Метою цієї опозиційної партії було об'єднання різних поколінь і класів у боротьбі за національні права й соціальну революцію. Далі утворилися ще такі партії, як Соціал-демократична робітничая, Демократично-радикальна та товариство поступовців (ТУП). Разом з цим і в самих партіях виникали внутріпартійна опозиція і розколи.

Третій етап опозиційного руху в Україні припадає на період Жовтневого перевороту, громадянської війни і будівництва соціалізму. Цей період особливо складний як в історії України, так і в питаннях визначення опозиційності (хто, які політичні сили в опозиції і до кого?). Різні опозиційні сили нерідко обмінювались місцями, позиціями в своєму протистоянні. Повалення самодержавства, а невдовзі й буржуазного Тимчасового уряду привело до надзвичайно складного й широкого національно-політичного відродження України. Виникнення Центральної Ради, проголошення повної самостійності УНР, державний переворот і встановлення гетьманату П. Скоропадського, його падіння і проголошен-

ня Директорії УНР, її злука з Західно-Українською Народною Республікою, окупація українських земель – всі ці події породили цілковитий хаос в Україні. Після такого напруженого і трагічного періоду було встановлено Радянську владу в Україні. У цей складний період в Радянській Україні, поряд з більшовицькою, діяли інші політичні партії (до середини 20-х років). Щоправда, на радянській платформі легально діяли тоді лише партії так званого націонал-комуністичного спрямування (наприклад, Українська комуністична партія, партія боротьбистів). Отже, маємо досить оригінальне історичне явище, коли на політичній арені виступали і як конкуренти, і як партнери різні, паралельно діючі, комуністичні партії.

Щодо Західної України, то тут партійне життя розвивалось (при польському окупаційному режимі) у більш сприятливих умовах. Дисциплінованість членів партій в Галичині, на Буковині, Волині була більшою, ніж у Наддніпрянській Україні, тому внутрішня опозиція, розколи в західноукраїнських партіях виявлялись не часто. Хоча найгучніший все ж таки відбувся – ОУН розділилася на “бандерівців” і “мельниківців”.

І в роки Радянської влади, незважаючи на проголошену офіційну пропаганду “ідейно-політичної єдності суспільства” в Україні, як і в усьому СРСР, мали місце опозиційні настрої і сили. Тут і діяльність різних течій в Компартії України (боротьбисти, укапісти, троцькісти, націонал-ухильники), і опозиційні тенденції в українській культурі та літературі (“хвильовизм”, “шумкізм”).

Після походу Радянської армії в Західну Україну та вчинених органами держбезпеки репресій проти частини населення західноукраїнських областей тут виник і розвивався опозиційний рух у формі збройної боротьби проти Компартії. Така “опозиція” стала фактично насильством однієї частини населення проти іншої. Загони УПА та підпілля ОУН зосередилися на антирадянській пропаганді і саботажі. Проте з кожним повоєнним роком ОУН-УПА втрачали свій вплив опозиційної сили і врешті, в середині 50-х років, перестали існувати. Певна їх частина ще деякий час діяла по польський бік кордону, а згодом з'єдналась з існуючими за рубезем емігрантськими українськими опозиційними організаціями.

За межами СРСР та УРСР десятки років діяли опозиційні до Союзу і соціалізму націоналі-

тичні емігрантські організації. Серед них такі впливові, як ОУН (бандерівці), ОУН (мельниківці), Провід українських націоналістів, “Антибільшовицький блок народів”, “Ліга визволення України”, та інші. Як і всі політичні емігранти, українські опозиційні угруповання за рубежем багато сил витрачали на внутрішні “розборки”, на пошук у своєму середовищі “агентів” КДБ. Але згодом ці організації, вичерпавши свої гасла і цілі, почали оголошувати про припинення своєї діяльності. Наприклад, 14 березня 1992 року Державний Центр Української Народної Республіки в екзилі (уряд України в еміграції) офіційно й публічно (на урочистому засіданні Верховної Ради України) склав свої повноваження тодішньому Президенту України Л. Кравчуку та передав суверенній Україні Грамоти, Заяви, Президентські відзнаки (Клейноди гетьмана Мазепи), Президентську печатку, прапор.

Четвертий етап припадає на 60-ті, 70-ті, 80-ті роки, коли в Україні почали діяти так звані “шестидесятники”, а потім “дисиденти” (генерал Григоренко, В. Стус, І. Калинець, Л. Лук’яненко, брати Горині). Ці націоналістично настроєні сили в поєднанні з “чистими” демократами, особливо після проголошення горбачовської “перебудови” та гласності, започаткували новий етап масового опозиційного руху проти “керівної і спрямовуючої ролі” Компартії, за повалення існуючого суспільно-політичного ладу.

II. Передумови становлення та розвиток політичної опозиції в Україні на зламі двох суспільно-політичних формацій (1986-1991 роки)

Подією, яка не тільки докорінно змінила перебіг вітчизняної історії, але й вплинула на розвиток всесвітньо-історичного процесу, була проголошена у 1986 році М.С. Горбачовим так звана “перебудова”. Перебудова, гласність прискорили активізацію опозиційних настроїв в Україні. На думку Е. Шеварднадзе, “ніхто інший, як сам М. Горбачов, виростив опозицію – своєю безпечністю й нездатністю приймати рішення, невмінням розбиратися в людях” [4].

Опозиційні процеси серед української інтелігенції спочатку виявлялись довкола питань становища української мови, “білих плям вітчизняної історії”, національної культури. Своєрідним каталізатором суспільно-політичних процесів в Україні стала Чорнобильська катастрофа. З цьо-

го приводу західний політолог українського походження О. Грабович справедливо зауважив: “Є всі підстави вважати, що ця жахлива подія була одним з найважливіших чинників, який остаточно штовхнув народ на боротьбу за незалежність України” [5]. Проте громадська ініціатива, критичний запал, опозиційні настрої в перші роки після проголошення перебудови практично не виходили за межі офіційної політики. Вони навіть значною мірою йшли на розвиток рішень ЦК Компартії України або ж “підштовхували” його до прийняття таких рішень.

Більш активно опозиційні настрої проявлялися в Львівській, Тернопільській, Івано-Франківській областях, де активізувалась не стільки інтелігенція, скільки численна маса громадян, які в недавньому минулому примикали до формувань ОУН-УПА. Приводом до опозиційних виступів обиралися масові заходи, панахиди, зібрання на честь загиблих українських січових стрільців та з приводу дат в історії української греко-католицької (уніатської) церкви, яка фактично до 1990 року перебувала в підпіллі.

У цей період опозиційно настроєні громадяни почали згуртовуватися в самодіяльні “неформальні” громадські організації, рухи, товариства. Вже через рік після проголошення курсу на перебудову в Україні функціонувало понад 46 тис. об’єднань суспільно-політичної, культурно-оздоровчої, художньо-технічної та природно-пізнавальної тематики з кількістю учасників майже 1,7 млн. чол. [6]. Саме вони, перші громадсько-політичні “неформальні” організації, започаткували гострі дискусії, що не вкладалися в офіційні версії, слугували перехідним містком до політичних, переважно антикомуністичних, організацій, які невдовзі почали з’являтися в Україні. Недарма на травневому (1989 р.) Пленумі ЦК КПУ з тривогою говорилося: “Ми зіткнулися із відкритими політичними противниками, які ставлять далекосяжні цілі” [7].

Після XIX партконференції приймаються закони, що відкрили можливість альтернативних політичних виборів. При їхній обмеженості вони створили легальні засади для утворення зорганізованої легальної опозиції – народних фронтів, рухів та інших політичних організацій, – яка вже навесні 1989 р. заявила про свої претензії на владу.

Відтоді набувають сили різні форми прямої

демократії, у першу чергу масові народні мітинги. Спрощуються умови діяльності політичної опозиції. 13 червня 1988 року у м. Львові під час установчих зборів Товариства української мови відбувся перший в Україні багатотисячний мітинг. За півтора місяця до цього, 26 квітня 1988 року, в м. Києві пройшла перша незалежна екологічна демонстрація. Фактично ці акції політичної опозиції започаткували мітинговий період у житті УРСР. Влада також вживала відповідних заходів, розпочалася “мітингова війна”.

Занепокоєні наслідками та обмеженістю перетворень київські літератори на партзборах 28 листопада 1988 року доручили своєму парткому сформувати групу сприяння перебудові, яка згодом переросла в Народний Рух України. Початкові задуми щодо Руху перебували в руслі перебудовного курсу. Проте подальші задуми і дії рухівців ставали все більш опозиційними до КПРС. Програма Руху містила ряд положень з програмних документів антикомуністичних об'єднань на зразок Української Хельсінкської спілки.

Саме Рух та УХС були ефективними і впливовими в опозиційному русі координаторами дій по розвалу існуючої системи та приходу до влади в Україні антикомуністів та демократів. А установчий з'їзд Народного руху України за перебудову (10 вересня 1989 р.) ознаменував початок фактичного об'єднання двох суспільно-політичних течій з різним, на той період, ставленням до державних та політичних інститутів.

Отже, чітко позначився вихід на політичну арену організованої опозиції й нових політиків. 1989 рік поклав початок відвертій конкуренції між компартійною владою та опозицією, між формальними та неформальними лідерами. Від 1989 року ініціатива поступово переходила до політичної опозиції.

Нове законодавство УРСР про вибори, прийняте у 1989 році, відкривало зелену вулицю легалізації протистояння, що фактично вже склалося. Гуртування опозиційних організацій навколо Руху привело до утворення “Демократичного блоку”, що об'єднував 43 різні формування. Вони спільно пішли на вибори 1990 року. Ці вибори принесли “Демократичному блоку” понад 100 мандатів у Верховній Раді України, у західних областях України – переважну більшість у місцевих Радах. У політичної опозиції з'явилась реальна можливість використати у своїх цілях власну зброю держави – інституції влади.

У стінах Верховної Ради України політична опозиція організаційно оформилася у вигляді “Народної Ради”, яка кількісно репрезентувала 125 депутатів. Відтак розпочався новий етап парламентської боротьби, позначений існуванням зорганізованої опозиції. Це викликало створення протилежної організаційної структури – депутатської більшості, яка мала офіційну назву “За Радянську суверенну Україну” (неофіційна назва – “Група 239”).

Здобувач вважає, що з цього періоду опозиція виявляється в трьох іпостасях: антикомуністична, антиімперська і власне парламентська. Керівництво Руху стає на нову політичну лінію – усунення Компартії від влади та вихід України з СРСР, яка дістала оформлення на його других всеукраїнських зборах (25-26 жовтня 1990 року). На них завершилася трансформація Руху в антикомуністичну організацію.

Першим ударом по позиціях Компартії України була відставка В. Івашка з поста лідера комуністів України, а згодом і його відмова від посади Голови Верховної Ради України та переїзд на роботу до м. Москви. Комуністи були шоковані таким політичним капітулянтством. Після обрання нового голови ВР України (ним став Л. Кравчук) розпочалося розшарування комуністичної більшості: 44 з них були виключені з партії, 40 увійшли до опозиційної Народної Ради. Більшість демонструвала розгубленість, невміння відстоювати партійні інтереси.

У результаті ослаблення позицій КПУ політична опозиція остаточно посіла центральне місце в суспільно-політичному житті республіки. Вона найточніше відображала динаміку політичної боротьби. В опозиції на той час не було кращого місця для експериментальної перевірки форм боротьби за владу.

Після Декларації про державний суверенітет та прийняття 3 липня 1990 року Закону “Про економічну самостійність Української РСР” життя поставило питання про майбутнє Союзу РСР: чи бути йому, чи ні. Назріла необхідність проведення у березні 1991 року Всеукраїнського референдуму про долю СРСР. Опозиція закликала громадян сказати рішуче “ні” збереженню СРСР. Опозиційні сили об'єднуються в блоки та коаліції, щоб вплинути на громадську думку. І все ж 17 березня 1991 р. 70% учасників Всеукраїнського референдуму висловилися за збереження Союзу РСР. Й опозиція, й КПУ розглядали ці результати як свою перемогу.

Все це прискорювало сумні й неоднозначні події в Москві 19-21 серпня 1991 року, що ввійшли в історію як “путч” комуністичних сил і прибічників Союзу. Все ж головним підсумком серпневих подій у Москві було здобуття Україною своєї політичної і економічної незалежності.

25 серпня 1991 р. вийшла постанова Президії Верховної Ради України про власність Компартії України та КПРС на території України, 26 серпня – указ про тимчасове припинення діяльності КПУ. Цього ж дня відбувся останній пленум ЦК КПУ, на якому прийнято рішення “про повну самостійність Компартії України”. 30 серпня 1991 р. Президія ВР України прийняла указ про заборону діяльності КПУ, внаслідок чого значна кількість людей була виведена за межі політики. В суспільстві відбулися докорінні зміни в розстановці політичних сил. Крок за кроком ВР України, а невдовзі й обраний Президент України Л. Кравчук, нові політичні сили, що прийшли до влади з опозиційного табору, здійснювали заміну основ суспільного ладу в Україні, перехід економіки і всього способу життя суспільства на ринкові засади.

III. Характерні відмінності та особливості розвитку політичної опозиції на перехідному етапі (1991-2000 роки)

Після проголошення України незалежною, суверенною державою події відбувалися з небувалим прискоренням. Вчорашня політична опозиція, що ніби проснулася багатою принцесою, поспішала перебрати всю повноту політичної та економічної влади від Комуністичної партії.

Але в Україні не було демократичної частини істеблішменту, яка могла б узяти відповідальність за державу на себе. Рух та демократи виявилися не спроможними взяти всю владу в свої руки. Тоді, на хвилі всенародного демократичного піднесення, був стовідсотковий шанс її взяти, розпустивши тодішню Верховну Раду і оголосивши нові вибори парламенту і президента України. Впевнений, що тоді легко б вдалося сформувати демократичну більшість у парламенті і створити демократичний уряд. За тодішньої розгубленості партійно-номенклатурно-господарсько-функціонерної братії цілком реальним було і обрання демократичного президента. Але все це демократи поміняли на місце в парламенті, а той – у посольстві інших держав. За це і поплатилися. Після нових вибо-

рів 1994 р. більшість тих демократів не стало видно в парламенті – впевнену більшість сформували представники лівого спектра політичних сил.

По-різному повели себе вчорашні комуністичні лідери всіх рівнів. Дехто відійшов від активного суспільно-політичного життя та перейшов у бізнес, дехто активно зайнявся боротьбою за доступ до нових владних структур. Одному з недавніх лідерів комуністів України Л. Грачу вдалося створити Комуністичну партію Криму – першу на всій території СНД організацію комуністичної орієнтації, що одержала офіційний статус після обвальної заборони КПРС в республіках колишнього СРСР після серпня 1991 р.

Першою організаційною опозиційною політичною силою стала Соціалістична партія України, що утворилася 26 жовтня 1991 р. Вона з перших днів своєї діяльності включилася, як наголошувалось на науково-практичній конференції “Політична опозиція: світовий досвід та українська практика” (Київ, 27 березня 1995 р.), у “протистояння політичних партій, яке є основною формою вияву сучасної політичної опозиції” [8].

У березні 1993 р. у м. Макіївка Донецької області відбулась Всеукраїнська конференція комуністів, делегати якої прийняли рішення про підготовку чергового з’їзду Компартії України. А вже 19 червня комуністи України провели свій форум у Донецьку й офіційно заявили, що діяльність КПУ відновлено. Згодом на парламентських виборах 1998 р. КПУ вдалося перемогти і сформувати найбільшу фракцію в ВР України.

У другій половині 90-х років з’являються й інші опозиційні сили лівого спрямування. Це, насамперед, Прогресивна соціалістична партія України, яка, зокрема, веде непримиренну боротьбу з лідером СПУ О. Морозом. З’являються і менш впливові, наприклад, Слов’янська партія України та Партія Комуністів (більшовиків) України.

В червні 1996 р. на прес-конференції в ВР України лідер об’єднання “Союз” П. Симоненко та один з лідерів соціал-демократичних сил в парламенті Г. Ричагов заявили про зародження так званої позапартійної і позаблокової “народної опозиції”. Ідею “народної опозиції” підтримали і в робітничому середовищі. Під час страйків на Донбасі 17 березня 1997 р. та Всеукраїнського страйку 27 березня того ж року реальністю стало формування в Україні робітничо-

го руху вже не з економічними, а з політичними цілями і завданнями. Але все-таки ідея “народної опозиції” згасла під час парламентських виборів 1998 р. та президентських виборів 1999 р. КПУ змогла залучити лідерів робітничого руху до своїх лав, почала використовувати їх у своїх партійних інтересах. Регіональні керівники найбільшої в Україні робітничої організації “Всеукраїнського союзу робітників” займали керівні посади в обкомах і райкомах КПУ.

Першою, дійсно реальною, можливістю прийти опозиції до влади виявилися президентські вибори 1999 року. Найбільші шанси, враховуючи певний успіх на парламентських виборах 1998 р., мала “ліва” опозиція. Але ці вибори оголили всі ті розбіжності і негаразди в “лавах” “лівої” опозиції. Це і неспроможність П. Симоненка домовитися з О. Морозом, і боротьба Н. Вітренко проти своїх потенційних союзників, і намагання О. Мороза відійти від іміджу “лівого” кандидата і представити себе політиком європейського типу.

В дисертаційній роботі особливе місце посідає аналіз дій, передвиборчих стратегій, діяльності в парламенті та поза ним лідерів провідних опозиційних партій. Крім цього, розглядаються передвиборчі технології, які використовували політичні сили в своїх кампаніях. Також автор детально просліджує як позитивні, так і негативні моменти під час передвиборчих кампаній; дії між виборами, стратегії на майбутнє.

Але політична опозиція в Україні в 90-х роках – це не лише “ліва” опозиція”. Окремі партії, рухи, громадські об’єднання національно-демократичного спрямування також заявляють про перехід в опозицію. З’являються різновиди політичної опозиції: конструктивна, вибіркова, системна, позасистемна.

Так, Рух у грудні 1995 р. оголосив себе опозиційною силою. В 1997 р., вдруге після 1994 року, Українська республіканська партія в особі Б. Ярошинського заявила, що продовжує політику жорсткої опозиції. Навіть президентське об’єднання “Молода Україна” у жовтні 1996 р. заявило на своєму з’їзді про орієнтованість на “елемент політичної опозиції”.

Зважаючи на реальність, домінування лівих серед політичної опозиції 90-х років в Україні, окремі політики, зокрема Ю. Буздуган (на той час голова СДПУ), в різко критичному листі на адресу В. Чорновола висловлює стурбованість

відвертою монополією комуністів на опозицію до існуючої влади. “Тому створення демократичної опозиції на ділі, а не на словах, є головним гаслом сьогодення і єдиним порятунком української демократії” [9].

На мою думку, в останні роки ХХ ст. в Україні почали формуватися дві потужні опозиційні сили – від комуністів до крайньо правих.

В дисертаційній роботі досліджується виникнення опозиції в середовищі націонал-демократичних сил України. Це перш за все процеси, які проходили в НРУ, УРП, ДемПУ, КУН; створення ВО “Громада”, а пізніше – ВО “Батьківщина”, розкол в НДП, відхід її членів у ПРП, створення УНП “Собор”.

Відомий такий вислів: “Коли б опозиції не було, то її варто було б вигадати”. Адже існування опозиції – важлива умова життєдіяльності будь-якого суспільства. Розвинуті країни дозволяють собі “розкіш” плекати опозицію, беручи її нерідко на державне утримання. І це в суспільствах, де все побудовано на розрахунок і прагматизмі. Очевидно, що там вбачають у наявності опозиції ефективний засіб, який дає змогу попередити застій у суспільному розвитку. Без сильної політичної опозиції не може бути сильної і ефективною влади. Досвід розвинутих демократій свідчить, що суспільний процес можливий лише тоді, коли правляча партія і політична опозиція при всіх своїх відмінностях і боротьбі за владу визнавали необхідність консенсусу щодо фундаментальних цінностей, конституційних основ і робили все для його досягнення.

В Україні історично склалася багата практика опозиційної діяльності. Ось і в нинішній перехідний період розвиток політичної опозиції проходить в умовах незавершеності соціальної і політичної структурованості українського суспільства. Це робить проблематичним цивілізовані форми політичної боротьби й опозиції.

Жодна з партій не несе відповідальності за здійснення нинішнього курсу реформ і кожна з них залишає за собою право критичного ставлення до нього. Як наголосив Президент України Л. Кучма, опозиційні настрої та дії дозволяють собі й чимало з тих, хто не обділений владою – від районної до центральної ланки [10]. Відповідно, за відсутності справжньої опозиції проблематичною буде дія закону про політичну опозицію, який передбачається прийняти.

Література

1. Україна в Європейському контексті. Виступ Л.Д. Кучми на пленарному засіданні сесії парламентської асамблеї Ради Європи (м. Страсбург) 23 квітня 1996 р. // Урядовий кур'єр. – 1996. – 25 квітня.
2. Соціально-політична ситуація в Україні: стан і тенденції розвитку // Політологічні читання. – 1994. – № 1 – С. 23.
3. Субтельний О. Україна: історія / Пер. з англійської. – Київ: Либідь, 1991. – С. 214.
4. Шеварднадзе Е. Почему Горбачев не захотел нас слушать // Политика. – 1991. – № 12 – С. 10.
5. Грабович О. Крах Радянського Союзу та незалежність України. Культурологічні та психологічні фактори // Сучасність. – 1992. – № 4 – С. 149.
6. Литвин В. Політична арена України: дійові особи та виконавці. – Київ: Абрис. – 1994. – С. 97.
7. Завдання парторганізації республіки по посиленню партійно-політичної роботи в сучасних умовах // Радянська Україна. – 1989. – 17 травня.
8. Шляхтун П.П. Соціальні засади політичної опозиції в Україні // Вибір. – 1995. – № 2 – С. 111.
9. Буздуган Ю. Вибирати треба не “між поганим і гіршим” // Голос України. – 1996. – 8 травня.
10. Виступ Президента України Л.Д. Кучми при поданні річного послання до Верховної Ради України 21 березня 1997 року // Голос України. – 1997. – 25 березня.

Надійшла до редколегії 25.03.2002 р.